

hade Didriks fiende, länsman Holmgren med makt över rättsapparaten, samordnat alla tidtabeller och lyckats arrangera Didriks nestliga avresa från hemorten på detta sätt. Krossad är han, den underbare mannen med sina fina tal.

Sara Lidmans Norrlandsepos skulle inte vara en skapelseberättelse om fiendens dödsstraff hade förmått att knäcka livet. Didriks fångelseid är för Anna-Stavas del ett stycke av hennes väntan på en födelse — hon var gravvid när han for iväg. När Didrik blir fri får han möta ett nytt barns nya liv. Och han får på nytt möta Anna-Stava, den orubbligt tåliga.

Predikanten Zakri hade en gång, kritisk mot den omogne Didrik, kallat honom "ett föl i andligt avseende". Anna-Stava vet att det är så. Men hon gör ett kärleksord av predikantens kritik. Visst är Didrik en följunge, med kelen nos. Det är en brist, men det är inte en brist som får kärleken att slockna. "Didrik, du min levnads föl", ropar hon i hemlighet på honom, inom sig. Och med kärleken följer livet, skapelsens liv. Vad fienden, mandråparen, än tar sig för, Skaparen segrar och läker skadorna.

(*Nålsögat nr 1/89*)

Mitt i världen

Att man år 1977 vågar sig på att skriva en roman med motiv från 1870-talet, en bok där norrlandsdialekten språkligt får slå igenom och där läsaren får hjälp av en ordlista på slutet, det är redan i sig själv märkligt. Men om man dessutom låter personerna tala i bibliska vändningar och bygga sin livssyn på väckelsepredikanters predikningar, då utsätter man sig för risken att få ligga oläst. Sara Lidman har gjort allt detta i sin senaste roman, *Din tjänare hör* — och skrivit en bestseller. En sådan bok är värd att bli granskad, både från samhällshistorisk och ur teologisk synpunkt. Vi, Greta Hofsten — G H — och Gustaf Wingren — G W —, har valt var sin synvinkel.

Dikning och järnvägsbygge

G H: Lillvattnet, den socken som är platsen för romanen, är en bygd som ännu befinner sig under uppodling. I en riksdagsdebatt om byggandet av järnväg har befolkningen omtalats som "ödemarksborra". Men 1800-talets senare hälft är en tid av snabb utveckling. Medan ännu dikning och nyodling pågår förbehådas en ny tid. Din tjänare hör är, med alla sina märkliga gestalter och enskilda öden, samtidigt en politisk roman, en bok om ett samhälle i materiell utveckling, under motsättningar. Det är en ung man, Didrik, 21 år 1878, som i sin vision om järnvägsbygget bär den nya tiden inom sig. Så kommer romanen också att teckna en generationsmotsättning.

I två konfrontationer kommer den till uttryck: Didrik — Moses, socknens förtroendeman och stämмоordförande, och Didrik — pappa Mårten, den finkänslige och förnöjsamme åbon i Månlden.

I en gripande och grym scen vid sockenstämmen tar Didrik upp kampen med Moses. En notis i tidningen har fått Didrik att inse att dikningen — som lagt grunden för Moses' hittills obestridda anseende — blivit ett hinder för bygdens krav på del i framstegen i det övriga riket. Statsbidragen blir ett argument mot kravet på "järnväg genom ödemarken". När Didrik på stämman "som i feber" tecknar sin vision av järnvägens välsignelser, vinner han sockenmännens hjärtan. Den rättådige och älskade Moses blir i ett ögonblick förvandlad till ett stumt kreatur för deras ögon.

Motsättningen till fadern är inte brutal men går djupare och rymmer en särskild vända. Didrik är full av otålighet, Mårten är förnöjd. Men de hade "en ömsesidig respekt som var svårhanterlig". Didrik följer sin irritation och Mårten behandlar sonen med oändlig hänsyn: "Hemma på gården möter han fadern samt dennes urbota godkännande, ja, anammande av sonen Didrik."

* * *

G W: Det är sant att det råder spänning mellan generationerna. Men det finns andra spänningar i boken eller rättare: klyftor. Befolkningen konfronteras med två personer utifrån, främlingar, världsvana, belasta, läkaren och länsmannen. Läkaren smälter bäst in i miljön och är på sitt sätt imponerande mitt i sitt förfall. Sara Lidmans skildring av mötet mellan Didrik och länsmannen, en festlig enaktare, har däremot fördelat accenterna fullständigt entydigt. Den enkle bondpojken Didrik besitter ensam kultur och personlig integritet. Länsmannen har tapeter, gardiner, bordssilver — ting som Didrik nu ser för första gången — men mycket mer har han inte. Jo, intelligens har han, den tomma intelligensen, den som ser och förstår vad andra duger till.

Det är länsmannen som upptäcker Didrik. Det är han som begriper att denne unge man med sin utopi om järnvägsbygget har framtiden i sin hand. Didrik, naturbevägningen, är inte tom inväntes, han är fylld av tro, en tro som får näring mitt i världen. Han har en självklar suveränitet och han är viss om sin styrka, men hans duglighet står i medmänniskornas tjänst. Och det betyder: i sockenbornas, de undanskuffades tjänst, i Norrlands tjänst. Han vill driva myndigheterna i Stockholm till ett beslut som kommer att ge liv åt hela byg-

den. Ur Didriks kallelsevisshet kommer bokens titel, ett gammalt tamentligt ord, Samuels svar till Herren: "Tala, din tjänare hör."

Lagen och nåden

G H: Prästen, länsmannen, bonden, dagakarlen och inhysseshjonet — så ser den sociala skalan ut i Lillvatnet. Denna fåtunga bygd är ett klassamhälle av stor tydlighet. Några ensaka myndighetspersoner, annars bestäms skalan av förhållandet till jorden. Och inom varje skikt av arbetsförmågan. Det hådda arbetet är villkoret för överlevandet. Människorna i socknens byar "står under lagen" och lagen är sträng. Hungeråren, "storsvågåren", ligger nära i tiden.

Och människorna bejarar lagen, därför att de bejarar sitt liv. När de lyssnar till predikanten Zakri — han som kunde "framställa Guds vrede" — så hämtar de ett värde åt sig ur orden. "Den himmelska vreden blev ett tecken på människans betydelse. Skulle Gud verkligen idas vara så rasande på människan om hon vore en liten skit?" Nej, människan i Lillvatnet är sannertigen "ingen liten skit". Och samme Zakri prisar människan med psalmistens ord: "nästan ett gudaväsen gjorde du henne".

Förhållandet till jorden: att få åborättigheter, papper på ett krononybygge, det var ett förtroende som sällade människorna. De som ingen gick i god för, stackarna, skrevs som inhysses. Också Mårten, den barnhärtige, styrs av överlevandets nödvändighet. Sönerna drivs — med lock mest — till hårt arbete. Av dem väntas tyngre dagsverken än av "uppfostningspojken", inhysseshjonets son Nabot. Men Nabot hjuds först av matsäcken och tillrättavisas aldrig. Lagen är för sönerna, de som ska ta över jorden, nåden för hjonen.

* * *

G W: Den lutherska synen på världen såsom regerad av lag behålls. Kar dessa människors hela hållning inför arbetet. När Ansgar med slidkniven skär köttet vid kvällsvarden, fördelar han sovet efter arbetsprestationen under dagen. Den svage får alltså minst och den starke mest. Men Ansgars system, Anna-Stava, som är bokens "helgon" och som så småningom kommer att bli Didriks hustru, repre-

senterar på äkta lutherskt vis nåden mitt i världen, hon förkroppsligar "biligheten" som det hette på 1500-talet. Hon tar sitt eget sovel och skickar det mellan två tunnbrödsbitar till den vanlottade som hungrar. Hon gör det under bordet, osynligt tror hon. Ansgar ser det men låsas ingenting om. Han är nöjd om han bara själv får vara sträng, "han stod för lagen och Anna-Stava för nåden".

Detta är urlutherskt, det är rena 1500-talet. Och man bör lägga märke till att både lag och nåd strömmar in i världen och hamnar i den tuggande människans mun. De två "regementena" är inte stelt hållna isär utan de flyter i praktiken samman, Guds högra och Guds vänstra hand, detta grepp som omger oss på alla sidor. Konstigt nog får man sällan läsa en teologisk avhandling där den kristna tron på Gud såsom Skaparen tecknas med så tydliga drag som i denna roman av Sara Lidman.

Bunden och fri i världen

G H: Människorna i Lillvattnet har ett dubbelt förhållande till världen. Detta är läggkyrklig bygd, där väckelsen gått fram. Men det är också jordisk bygd, "mitt i världen". Dessa fromma har två bekynter framför andra. Att ur jorden hämta näring som kan mätta de stora barnskarorna och så föra livet vidare. Och hur de "skola leva för att bli saliga här i Lillvattnet". När väckelsens krav på rätt förkrosselse och avståndstagande från världen kommer i konflikt med skapelsens lag, med överlevandet, då segrar skapelsen.

I groteskens grymma form skildras detta när Mårten för Didrik berättar om sin ungdoms vandring "oppåt marka" för att bli nybyggare. Mårten övernattar i en liten stuga, där alla nyhigen blivit omvända utom färdadern. De nyfrälsta läser hos Paulus att man inte ska "gå i ok med de otrogna". Man ger den gamle mat men talar inte med honom. Men färdadern är en yrkesskicklig man, "umärkt dukig med läder". Och hantverket ger inkomst. "Dels av barnhärtighet, dels av nöd, lät man den gamle fortsätta sitt hantverk." Besmittelse undgick man genom att närma sig honom baklänges för att lämna lädret och ta emot de färdiga handskarna och skorna.

Och när Zakri predikade om Guds vrede, då följde bara ett mindretal med genom hela "nådens ordning". De flesta dröjde, på sot-

sängen skulle man bekänna sin förhärdelse, så skulle nog Zakri ordna resten. Och de dröjde därför att de var bundna till det levande, till arbetet och sitt ansvar. Släppte man till sig för förkrosselsen i sin krafts dagar, då "kunde man bli liggande i själänöd tills barnen svulte ihjäl".

* * *

G W: Den fromhet som Sara Lidman beskriver dras åt två håll, dels åt Martin Luther själv (Stora Galaterbrevskomentaren var texten över alla andra texter), dels åt väckelserörelsens speciella tolkning av luthersk tro, en tolkning som medförde flykt från kroppen, "läsarnas ständiga förtal av världen", som Didrik säger. Ur länsmanens bokskaup får Didrik tre böcker; en utav dem är just Luthers kommentar till Galaterbrevet. Den boken läser han på nätterna, "örhört uppbyggd". Kärrnan i uppbyggelsen är den nya friheten. Didrik görs fri och suverän i sin relation till världen.

Detta kommer att betyda frigörelse från väckelsens religiösa ängslan och världsflykt. Didrik laddas, får man förmoda, med den kraft som han inomboards behöver ha för att orka med sin väldiga plan, järnvägsbygget. Men friheten har ju också sina risker. Det lutherska övermodet inför det jordiska rikets lagar kan då och då föra människor in i äventyrligheter. Vi får väl se hur det går för den trosvisse Didrik.

När första delen i Sara Lidmans trilogi slutar, träder Didrik in i Anna-Stavas sjukrum. Han gör det som friare och blivande brudgum. Anna-Stava är fortfarande helgonet, febrig av sina bibliska visioner, hon är förebedjerskan, fylld av omsorg för Hårdingen och andra vilsegångna. Men Didriks brud kommer hon att bli. Nu börjar något.

Vart leder spåret?

Man kan undra vart spåret leder, både järnvägsspåret, som snart drar fram genom bygden, och de enskilda människornas livsspår mellan födelsen och döden. Här stundar en samhällsförändring som blir omvälvande på alla nivåer, arbetsliv, hem, ekonomi, bosättning. Och mitt i denna yttre omvälvning måste individerna finna sin väg, dessa

konturskarpa, passionerade individer som vi nu har mött i Din tjänare hör. Med en sak har Sara Lidman lyckats ovanligt väl, med konsten att sluta tala när lyssnaren vill höra mera.

(Svenska Dagbladet 29.1.1978)

Adam i Lillvattnet

G.H. Hösten 1977 utkom Din tjänare hör, den första delen av Sara Lidmans moderna skapelseberättelse, som gestaltar människans tillblivelse och livskamp i Lillvattnet, "mitt i världen". Drömmen om Jernbanan hade tänts. Och läsaren lämnades med frågan: Vart leder spåret? Järnvägsspåret som ska dra fram genom bygden och de enskilda människornas livsspår mellan födelsen och döden. Förändringar var varslade, en omvälvning i vilken individerna måste finna sin väg. I höstas kom andra delen, *Vredens barn*, och med den en del av svaret. Spåret ledde djupare in i människans villkor i en hård trakt och en hård tid. I en intervju i samband med att Sara Lidman fick Nordiska rådets litteraturpris för 1980 har hon själv vittnat om att den som ger sig till att lyssna på levande människor inte längre ensam råder över sitt berättande. Jernbanan är ännu inte påbörjad, "så många människor och öden vill komma till tals."

Den ursinniga livstörsten

Vilka är dessa Vredens barn som givit boken dess namn? Vredens barn är människan i sin djupaste ursprunglighet, är barnet Adam som är envar. Vreden är livstörstens stegring inför svälthet och köld, livsmodet stegrat till ursinne. Därför är denna vrede nära släkt med kärleken, den står fadder vid det nyfödda barnets bädd, den ruvar över de tidigt döda barnens gravar.

Urbilden för vredens barn är de ofödda, de som pockar på att födas och som driver mannen och kvinnan samman. Hos de unga män och kvinnor som ännu minns svältåren, Storsvagåren vid 1860-talets slut, och blicken hos småsyskon som dog i svälten, hos dem

väcker tanken på de ofödda barnen fruktan. Så fruktar Didrik de barn som han ska få med Anna-Stava, "deras gläfs och gnäll som bara väntade på egna magar att svälta med, och munnar att skraka med, och ögon att förebrå med." Men av de ofödda drivs också Anna-Stava att visa sig angelägen om bröllopet: "Hennes längtan till brudsången börjar få mer och mer av den arten: vredens barns vända." Genom boken löper som en livets tråd bilderna av dessa fatigbygdens barn, unghoparna vars hunger förföljer karlarna i sömnen så att de kviver och väjer sig.

* * *

G W: Att kalla människorna däruppe i Lillvatnet för "Adam", det har goda teologiska skäl, i två avseenden. Det hebreiska ordet "Adam" betyder helt enkelt människa. Typiskt för skapelseberättelsen i den bibliska textens början är att oavbrutet hålla människor samman med den natur som omger henne, jord, vatten, luft, djur, växter. Så gör Sara Lidman när hon berättar om folket i Lillvatnet och om deras kamp för att överleva. Men det klassiska uttrycket "den gamle Adam" antyder också en annan aspekt, hårdheten, råheten, den fallna människans dragning åt att vilja skada.

Det fick barnen i Lillvatnet känna av. Hos "groft folk" fanns en vana att reta barn och att håna dem för att de levde, pika dem för kobenthet, hjulbenthet, plattfot och andra lyten. Sådant ledde antingen till att barnen tappade livsmodet, tacklade av och dog eller också till att ursinnet vaknade, "livsviljan starkare än skam".

Humanisering

I denna miljö, präglad av Kains lust att kväva liv och av livsviljans uppror mot kvävningen, kom den andliga väckelsen på 1800-talet som en humaniserande faktor. "Hos läsarna försökte man utrota denna sedvänja att skända det svaga."

Nu kom en ny syn på kroppen. Medmänniskans kropp, hur den än såg ut, var enligt skriftens ord "den Helige Andes tempel" och skulle behandlas höviskt. Bland det finaste i hela boken är bilden av Anna-Stava, när hon vid sockenhorans dödsbädd med en bit näver sopar

lösens från den döendes kropp. Detta är samtidigt en försöningshandling. Anna-Stavas bror, Ansgar, hade under det värsta hungeråret misshandlat en tiggare. Nu står Ansgar i dörren och vakar över att systemen får vara ifred med sitt barmhärtighetsverk, handlingen som upphäver hans övervinning för länge sen. Hela scenen är ett nedbedjande av förlåtelse över den gamle Adams värld.

Detta är inte fantasier. Sådana människor har levat i Norrland. Sara Lidman skildrar med stor sakkunskap den teologiska motsättningen mellan milda gammalläsare och stränga nyläsare (ett dramatisk förhör, där en tjänsteman från domkapitlet i Härnösand går tillrätta med en lokal predikant, fyller ett helt kapitel). Det som stiger fram och möter oss på dessa boksidor är verklighet, kroppslig verksamhet i en fattig ödebygd. Människorna kämpar mot sin egen omänsklighet. Evangeliet, predikanternas ord om Frälsaren, hjälper folket att bli mänskligt.

* * *

G H: Också andra krafter fornar livet mot större mänsklighet och mildare seder. Det är den utveckling, som ska bryta upp bonde-Sverige — det samhälle vars mest utsatta representanter nybyggarna och utmarksbönderna är. Det är i Didriks strävan uppåt och bort från fader Mårtens odlargärning som den nya tidens krafter blir synliga i all sin tvekyldighet. Det är den unga kapitalismen med sitt dubbla ansikte som här träder fram — löftet om framsteg och lindrad nöd å ena sidan, hänsynslös vinningslystnad å den andra. Framtidsmannen Didrik framstår i "Vredens barn" som en komplicerad hjälte, en märklig och förbryllande gestalt. Högmödig, handlingskraftig och banbrytande — samtidigt med drömmarens hemliga ögonblick av förlamande svaghet och leda. Kluven i sin solidaritet — uppmärksam och läraktig i mötet med maktens människor och i nästa ögonblick djupt förbunden med sin bygds alla fattiga och hårt arbetande människor.

Egendomligt speglas hans dubbelhet i konsul Lidstedt — också han den nya tidens människa. Konsulns blick igenkänner framtidsmannen i Didrik, Didrik upptäcker motsägelsen i den andres ansikte, "att det fanns ett flackt och ömtåligt område mellan den kraftiga näsan och örat", en kind som skälver till. Och Didrik sänker sin blick inför

hänförelsen i konsulusns ansikte, när han betraktar bilden av sitt skepp Concordia. Det är drömmaren i dem båda som möts och skyggar.

I en scen av oförglömlig ömhet och styrka framträder Didrik som brymningsstidens skapande människa. Det är när han avvärjer striden mellan Spadar-Abdon, som just förlorat sin märr, och Marklund i skjutshället på vägen från staden. Skjutshället blir biblisk ort när Didrik håller sitt försöningsstal — "medlande och stortänkt". De fatiga går lös på varandra när olyckan drabbar. Men Didrik pekar på de verkliga fienderna: avstånd, de dåliga vägar. Och han manar till sammanhållning: "Och låt oss lova varandra att vi ska hava järnbana hit opp. Vi ska hava förbindelse med det verkeliga Schwärje." Och Marklunds-moran viskar: "Men vars får han det iffån, det är ju som manna!"

Kärleken

I konsulusns blick och hållning när skeppet blir synligt från fönstret känner Didrik igen bondens kärlek till sin häst. Och kärleken är bevarad. Hästen som går fri i skogen en sommarsöndag söker upp sin husbonde "med kelig nos". Och bonden blir "tårögd och högfrågig", utkorad som han är. Sara Lidmans böcker om folket i Lillvalvet skulle inte vara en skapelseberättelse om inte kärlekens former och uttryck vore det bärande temat. Vredens barn är något så märkligt som en kollektiv kärleksroman.

Kärleken finns i Didriks högnod, i Anna-Stavas uthålliga väntan, i Zakris lätighet när han för samman den starka Ida med den veke Sigfrid. Zakri, predikanten, som med själasörjarens erfarenhet vet att det finns "hopar av nöd som skulle kunna botas på ett naturligt sätt, Herren till ära". Och det är av kärlek som de våldiga hästkarlarnas röster blir ynkliga i sömnen, när de försvarar sig mot barnens hunger.

I denna hårda bygd, i denna hårda tid får kärleken sitt finkänsligaste uttryck i respekten mellan människorna. Fader Mårtens respekt för sonen Didrik, när han i hemlighet övertar det arbete som Didrik inte kan slutföra, då ledan ansätter honom. Didriks motvilliga respekt för hjonet Nicke, för de konster han behärskar, träkunniheten, jägarknepen. Det är den respekten som något litet vidgar livsut-

rymmet. Och det är den som inger Didrik orden i hans försöningsstal, det som förvandlar den döda mätren gammel-Sina till en av Salomos hästar under den rymd som hans ord välver. Och när Abdon, nu hästlös, tas om hand av Didrik och skjutsas till sin by Digeträsk, då är det den respekten som får Didrik att vrida sig, när Abdons humör slår om i desperat upprymdhet och fräckhet, så som kan ske vid sorg: "Det var överdligt av Abdon att sörja sin gammel-Sina på detta sätt."

* * *

G W: Sara Lidmans båda romaner, Din tjänare hör och Vredens barn, håller samman två drag som annars ofta strävar isär. Här finns respekt för väckelsen och vördnad för det arbetande och bedjande folket däruppe i norr. Här möter vi till och med en sorts kärlek till de oborstade predikanter som folket lyssnar till. Men samman med detta finns det också en aktning för dem som icke är väckta, de motsträviga, dessa som inte vill omvända sig men som delar vardag med frälsningens barn. Ofta mållas för oss egendomliga krumelurer, med en lätt dragning är byrånehället men starka och vitala — och med underbart vecka stråk i själen.

Spadar-Abdon, vars älskade häst dör när lasset blir för tungt i det tröga föret, är ett exempel. Han berättar själv för Didrik vad det är som kan beveka honom. Inte är det predikanterna. Men mätren gammel-Sina, hon kan väcka hans hjärta. "Tibland tror jag hon ska omvända mig. Då predikanta väsnas blir jag bara hård och ogudaktig. Men då marra ser på mig då tror jag på Skaparn. Och på Fräl-sarn. Ho vet om jag int nästan tro oppa den Heliga Anda." Tron siter alltså upp direkt ur kontakten med skapelsen. Ögat, hästens öga, vitnar om Guds närvaro.

Detta är skapelsestro. Det överraskande är att den står samman med väckelsens varma tro på Jesus, en enda uppenbarare av Gud bland idel förtappade. Och i Lillvalvet lever de samman, väckta och icke väckta, i en ursinnig livsvilja. Sällan läser man något så skakande och så uppbyggande.

(Sydsvenska Dagbladet 2.3 1980)

Ett drama om skapelse och skuld

Greta Hofsten:

I den bibliska skapelseberättelsen är skulden inbyggd, brodermordet inskrivet direkt ur den mänsklighetens erfarenhet, som Bibeln tecknar och tolkar. På samma sätt är djupskiktet i Sara Lidmans gestaltning av människans livskamp i Lillvattnets socken genomvävt av skuld. Skulden på en gång skiljer och förenar dessa människor. De band, som den skapar, är oupplösliga, "för evigt och för alltid". Och skulden är en skuld i världen, människans kränkning av människan.

I *Nabots sten*, den tredje av Sara Lidmans romaner från Västerbottens inland, utkommen i höstas, har tio år gått sedan Didrik först trädde oss till mötes i Din tjänare hör. Av tjugoföråringen har blivit en familjefader, en kommunalnämndsordförande och Storkarl. Och hustrun Anna-Stava föder det fjärde barnet, den efterlängtrade sonen, Storsonen.

Nya ekonomiska krafter

Socknen "oppåt marka" har ännu inte fått förbindelse med "Schwärrje" genom den Jernbana, som Didrik kämpar för och som i hans vision skall förmänskliga livet i bygden. Men industrialiseringen av Sverige går snabbt, sågverken växer upp vid norrlandskusten och det som nyss var "onyttige rynder" har blivit guld värt. En ung och hungrig kapitalism drar in skogsbygderna i sin inflytelsefär. Sågverken behöver virke för export och häpna skattebönder får stora pengar i handen. Pengar som är en sportstygver jämfört med de vinster som andra skall göra på deras skog och arbete. I denna snabba utvecklingsprocess uppstår nya skiktningar i samhället, utsguningen

tar sig nya former, den ena människans kränkning av den andra lika så.

Rastlös och otålig, med hela sitt ursinniga högmot, söker Didrik styrta denna samhällsförändring till gagn för den bygd, som han allmer patrarkaltiskt upplever som sin. Så identisk med honom själv, att bygdens väl blir hans erövring, medan spekulanternas illa dolda ringaktning väcker hans raseri och den bottenlösa nöden på enstaka-stället i skogen blir en förolämpning mot honom själv. Egendomligt kluvnen ter sig denna "byahövding", befriare och förtryckare i samma person. De ekonomiska krafter, som utgör språngbrädan för hans vision, gör honom till sitt motsträviga redskap. Man anar också i honom ett framtida offer för dessa krafter, som ännu representerar framstegets hävstång för honom.

En ny klass

Redan Sara Lidmans första roman om Lilvattnet, *Din tjänare* hör, tecknade ett klassamhälle av stor tydlighet. Ett samhälle med några enstaka myndighetspersoner, men annars med en rangordning mellan människor bestämmd av förhållandet till jorden: bonden, dagakartlen, inhysesjonet. I Nabots sten träder en ny klass fram, egendomslös, men inte levande på nåder. Män och kvinnor som är undertryckta men märkligt obrutna, med en bittrare stolthet än bondehögmotet. Nabot, en gång uppfostningspojke hos pappa Märten, Didriks far, är en av dem. En utvandrare, som andra företagsamma jordlösa. Nu död i Amerika, men efterlämnande ett arv, sonen Isak, Otto kallad. Otto är Nabots son med Hagar. Han är tjänstekvinnans son, som fått den "rätte sonens" namn.

Bland dessa som är starka i sig själva, både trots och tack vare sin rotlöshet, är Hagar själv. Hagar inger Anna-Stava en fruktan som hon aldrig känt för någon annan människa: "denna människa var inte nöjd, inte förvillad. Hon var av ett helt ... annat slag ...". Hon kommer som livräddare till Didriks och Anna-Stavas hus. Den mjölk, som hennes eget förflorade barn skulle haft, räddar Storsonen, när Anna-Stava nätt och jämt klarar att överleva den svåra förlösningen. Sex månader av de elva, som Nabots sten omfäktar, stannar hon på

gården som amma. Sedan drar hon vidare, när hon själv sinar. Hon vill ingen tack ha och är ingen tack skyldig.

Hagars närvaro på Månilden, bland dem "som haft det beviljat från början", är närvaron av en vrede som inte ger hugg på sig, en lockelse som är nära att driva Didrik från gård och grund och ett hån kring mungiporna som svider i de bofastas sinnen. Efter sig lämnar hon sin döda mor, Isänkan, sockenhjonet, en gång nybyggargarfustru på denna mark, innan pappa Märten kom hit. Den lägsta i socknen, men också hon innerst obruten. Någon förkrossad ande kunde hon inte "stå till tjänst med" inför döden: "Denna socken har krossat mig. Det får räcka. Någon *förkrosselse* bjuder jag inte på."

Skuldens plats och försoningens ort

I detta drama om skuld ligger försoningen djupt dold, svåråtkomlig. Men skulden själv är så mycket tydligare: den är överallt rikad neråt, den är förknippad med ett övertag. Så är det med Didriks ohjälpliga skuld gentemot Nabot. Så också med Ansgars skuld mot tiggaren under Storsvagåren, de svåra hungeråren 1867-68. Också den änglalika Anna-Stava bär på en sådan skuld: "hennes väg till Didrik var kantad av försumnade döda". De förtryckta, en Nabot, en Hagar, en Isak/Otto, är hårda, förbittrade, är hämnare. Men *deras* börda är inte skuld.

Ytterst är skuldens plats livskampen, den är de levandes skuld mot de nedtrampade. Och upplevelsen av skuld förmänskligar kampen och de levande. Utan sin skuld skulle Didrik vara förtärande. Nu blir han i stället i Anna-Stavas ögon "bedövande behövande älskling", på en gång gossekarl och Storkarl.

Den försoning, som ligger djupt dold i denna livskamp, i denna pågående skapelseprocess, hänger nära samman med föräldrar/barnförhållandet, med bandet mellan far och son. Att barnet lever är förlåtelse, i det späda barnets blick läser fadern ett godkännande "in blanco". Lika förunderlig för reflektionen som för känslan är denna sammanhållning av lag och evangelium inom skapelseprocessens ram.

På ett oförglömligt sätt går sambandet i dagen i den födelse scen, där den förpinade åttabarnsmodern går ut i naturen för att föda sitt

monde barn och sedan döda det. Och vad hände?" Jag som hade fött åtta barn. Dem hade aldrig gjort annat än sliti sönder mig och sugit ut mig och fräit bort tänderna ur min mun. Och så plösligt detta lugn! Jag fick vela vad nåd är. Jag steg upp och värmdde vatten i tvättgrytan och tvättade mig själv och barnet. Vi badade i kärlek."

Gustaf Wingren:

Tredje delen av Sara Lidmans romanserie om Norrland, *Nabors sten*, är rik på konflikter och rik på gemenskap mitt i konflikterna. Dessa människor, som lever i en stark yttre sammanhållning, börjar att i sitt inre ta avstånd från varandra. Det inre avståndstagandet präglar också deras föreställningar om Gud och om frälsningen.

Luther och Arndt

Ett halvt skämtsamt äktenskapligt gräl mellan Didrik och Anna-Stava handlar om skillnaden mellan Luther och Arndt. Det är mer allvar under skämtet än det ser ut att vara. De två teologiska författarna, vars uppbyggelseböcker läses i huset, bekräftar och förstärker en djupt liggande olikhet mellan mannen och hustrun.

Först ett par ord om skillnaden mellan Martin Luther och Johann Arndt. Luther hade dött 1546, nästan tio år senare föddes Arndt. Han blev präst i den lutherska kyrkan men en lite avvikande präst som hamnade i kättarprocesser och miste sina ämbeten. Ur medicinstudiet, som han vid sidan om teologin bedrev, hämtade han sina huvudtermer för beskrivningen av vad "frälsning" är. Den samtida lutherdomen blev tvärtom mer och mer juridisk i sitt sätt att förstå frälsningen. För Arndt var Kristus en "hälsobrunn", inte en medlare som betalade mänsklighetens skuld.

Redan Luther själv hade gjort en skarp åtskillnad mellan lag och evangelium och upprättat två helt olika riken. Det ena riket omfattar arbetet och gärningarna i världen, det andra är trons och himmelens rike som människan får mottaga av nåd, utan gärningar. För Arndt däremot sträcker sig trons rike in i vardagens minsta bestyr. Den himmelska människan växer fram i bön ur det vardagliga livet, såsom ett träd växer fram ur fröet.

TVå livsmönster

Didrik läser Luther. När han lämnar det dagliga sysslandet med sådden, skörden och djuren för att i stället sköta socknens angelägenheter, arbeta för järnvägsbygget, förbättra sin egen ekonomi, skaffa sig tapeter (som fäting folk inte hade i sina bostäder) och i övrigt höja sin nivå, då är detta enligt Luther ett rätt och kristligt sätt att leva. Drängar sköter jorden och kreaturen. Detta leder till skillnader mellan klasser och därmed till motsättningar, ett begynnande sönderfall av den tidigare gemenskapen i bygden, den gemenskap som var baserad på allas samfälliga kroppsarbete.

Mårten, Didriks far, hade i hela sitt liv handlat efter det motsatta mönstret. Ingen borde bli rikare än att han själv, med händerna, arbetade på sin gård. Drängar borde inte förbli drängar. Man skulle i stället ge dem stöd och hjälp till att "bli betrodlda", att få egna jordbitar och bygga upp egna hemman. Anna-Stava känner sig allmer besläktad med Mårten, svärfadern, och allt mindre med hans son Didrik, som är hennes egen man. Denna växande klyfta ger en tragisk underton åt boken.

Anna-Stava grips av fasa inför tapeterna, dessa tecken på högmood, dessutom uppklistrade av Hagar, inträngingen. När Didrik visar sig lite stolt över denna grannlåt flyr Anna-Stava in i Arndts "sanna kristendom" med dess medvetet valda läghet och dess bortdöende från världen.

Jordisk frälsning

Den norrländska fromhet, som Sara Lidman skildrar och där läsningen av Arndt och Luther ingår, rymmer en egenartad, varm enhet av jord och himmel. Redogörelsen för bondeårets växlingar hopvuxen med kyrkoårets gång, omfattar bara några sidor. Men de sidorna hör till det märkligaste i boken.

Denna enhet av natur och nåd passar utmärkt in i pappa Mårtens och Anna-Stavas fromhet. Däremot finns det en spänning mellan Didriks etablerade lutherdom med dess begynnande kapitalism och

dena från Arndt inspirerade förnöjsamhet med en ringa plats i Guds skapelse, helt nära det som växer, nära "källorna uti dalarna".

I mycken skönlitteratur, det har vi ofta läst, sammanväves vissa bibeltexter med minnena från högst jordiska upptåg vid jul eller påsk. Men Sara Lidmans skildring är unik. Här är det de vanliga, banala söndagarna efter Trefaldighet som förknippas med arbetets skiftande gång. Eller också är det de ganska oprofilerade söndagarna mellan påsk och pingst, dessa som även för en tjänstgörande präst är en smula svåra att hålla isär.

När Jesus går genom lyckta dörrar klipper man fåren för andra gången (första söndagen efter påsk). Så snart som fjärde söndagen efter påsk har prisat den Helige Andes ämbeten skall gödseln spridas på åkrar och potatisland. Strax före änkans son i Nain, sextonde efter Trefaldighet, är det tid för slakt. Vid kyrkoårets slut äger det stora baket rum, tre dygn i sträck, alldeles innan Jairi dotter uppväckes, massor av tunnbröd som skall räcka ända fram till vårbaket. Och så är det hela vägen, vecka efter vecka.

Förmodligen blir jag avundsjuk i fårvsko när jag läser detta. Jag skulle aldrig ha klarat mig och aldrig fått ett eget hemman. Men det kan inte hjälpas, jag läser i häpnad och med avund. En underbar värld är detta. Himmelen är på jorden.

(*Sydsvenska Dagbladet* 28.2.1982)

Den underbare mannen i Lillvattnet

Gustaf Wingren:

Profeten

När man har följt Sara Lidmans romansvit om folket i Lillvattnet, blir man litet överraskad inför den fjärde delen som utkom i höstas. På titelbladet står *Den underbare mannen*. Alla de tre föregående delarna har handlat om bygdens märkliga son, Didrik, som vid unga år blir ordförande i kommunstyret och vars dröm handlar om Jernbanan. Vartför kallas han just nu, i del nr 4, en underbar man? Han har ju varit underbar hela tiden!

Förklaringen är nog den, att det inte är Didrik som är underbar utan en annan, en mindre ärad, en ringaktad. Eller kanske rättare: boktiteln rymmer en medveten otydlighet, en gåta kan man säga. Det är inte bara en man som är underbar. Didrik, den mäktige, är underbar på sitt sätt, han är det i ord, i visioner, i stolthet. Ständigt blir vi emellertid i denna romandel påmind om hur ihålliga hans visioner är. Det blir andra, slugare figurer som kommer att kamma hem vinsterna av järnvägsbygget.

* * *

Innan järnvägen kom var hästen symbolen för styrka och makt. Didrik ägde en häst och hans högmöd blommade vid hanteringen av det ädla djuret. Trakten var rik på farliga kärr och sankmarker där hästar gick ner sig och drunknade. Icke så Didriks häst, han förblev oskadd, ingen död drabbade honom. Däremot försvann den gamle Hård spårlost en dag, en fattig man, ett roteljon, halvt om halvt utstött.

Sanningen är att Hård räddade Didriks häst men själv blev nertrampad i myren. "Hårdingen" dog och hästen överlevde. Men detta vet ingen om utom Anna-Stava, Didriks helgonlika hustru. Hon gömmer en människoskalle, en bit av en mänsklig kropp som aldrig har

fått en kristen begravning. För Didrik skulle det vara en katastrof att få veta sanningen. Luften skulle gå ur hans fåfänga om han visste att hans ära och karlaktighet var en gåva till honom från Hård, den krossade och förtrampade.

Alltså tiger Anna-Stava. Hon vet men hon säger ingenting, hon är ödmjuk och underordnar sig. Detta förlänar ett egendomligt skimmer av oskuld åt Didriks högmot: han är ju genom andras försorg invagad i osanningen. Han anar inte själv hur falska hans ordkonster och bravurnummer är.

Man behöver inte resa till Lillvatnet för att bevitna den sortens bygge av illusioner. Detsamma utspelas på många håll och icke minst vid universiteten. Men det är onekligen allvarligare när illusionen gäller ett järnvägsbygge och hundratals fattiga familjer ute i ödemarken. Didrik balanserar, med stora och stiligå ord, vid randen av en avgrund.

* * *

Skallen efter Hård, det är Anna-Stavas hemlighet, som de andra i bygden inte känner till. Men däremot vet omgivningen tydligen en del annat som också är Didriks framtida öde.

Många tycks vara sammansvurna mot honom. Till honom själv når ryktena om dessa onda anslag endast i undantagsfall fram. Runt honom blommar prater men det är ganska klart att Didrik inte önskar höra. Han har så länge övat sin stora framtida roll, då han kommer att möta Sveriges konung, att han nu inte orkar lyssna till en sanning som river sönder drömmar.

Han förblir i hela sitt beteende Oljeförarn, bygdens härskare. Han vill mycket gärna vara god mot folket men hans godhet måste komma uppifrån och gå nedåt, annars trivs han inte. Därför står det honom att han så ofta får möta vänlighet underifrån, precis som om det skulle vara han som behövde hjälp. Det är omgivningens kunskap som slår igenom: de vänliga vet att Didriks makt är hotad.

I sin värsta form framträder denna felplacerade välgörighet när den kommer från Hagar, den dunkla kvinnan i Didriks liv, lockande och otillgänglig. Det var hon som en gång ammade Storsonen, Isak Mårten, när Anna-Stava efter den svåra barnsötörden inte hade mjölk. Didrik reser nu ensam norrut, det är tydligt vad färden syftar till: Hagar skall besegras, äntligen.

Det gick inte som Didrik hade tänkt. Mötet mellan deras kroppar slutade litet ömkligt. På kinden bar Didrik efteråt ett par kraftiga bitmärken efter Hagars tänder men annars hände egentligen ingenting — utom på den verkliga djupnivån. Kapitel handlar inte om sexualitet utan om makt, och på maktens plan händer förödande mycket. Didrik upptäcker att Hagar har stoppat sedlar i hans ficka, pengar som hon alltså menar att Didrik kommer att behöva.

Detta är en oförskämnd och skakande omkastning av maktröllerna. Didriks vision innebar att han, just han, skulle skänka lycka och välstånd åt andra. Han skulle inte få utan ge.

* * *

Det finns i Gamla testamentet en sorts profeter som kallas "lyckoprofeter". Det är ett ord med negativ laddning. En äkta profet säger sanningen till folket. Han varnar, han vredgas, han förgyller icke.

Didrik är förvisso en profet, en ordrik profet, verbalt begåvad. När Didrik talade, då kunde folket viska som Marklunds-moran i Vredens barn: Var får han allt ifrån, det är ju som manna från himlen! Men han är en lyckoprofet, han säger som de falska ledarna i Israel: Allt står väl till. Bara Jernbanan kommer, då löses alla våra problem.

Just nu, i den fjärde delen, när den underbare mannen i all sin fatigdom målas upp för oss, är det första ånglökets ankomst mycket nära. Rallarna lägger upp grusvallarna där tågen kommer att gå. De utgör ett främmande inslag i bygden och deras tal har en ogudaktig klang.

Men det är inte rallarna som är det verkliga hotet. De som kommer att vinna spelet talar med väloljade tonfall, de är bildade och de är hänsynslösa. Deras mål är ekonomisk vinst, intet annat. Och de kommer att nå sitt mål. Om detta anar Didrik, lyckoprofeten, ingenting.

* * *

Mitt i olyckan finns det skyddsnet att falla i. Flera gånger återkommer i denna fjärde romandel Fader vår på lapska. Vid ett möte i vildmarken firas plötsligt en nattvard med renkött och bröd. Lapp-

mannen och Didrik läser Fader vår tillsammans, var och en på sitt modersmål.

Sådana scener av elementär mänsklighet är fria från all maktkamp. Det är typiskt för Sara Lidman att här och var foga in episka småbitar av det slaget, befriande enkla småbitar.

Det är inte någon tillfällighet, tror jag, när Didrik i skogen bedjande får möta sin son, Isak Märten, den älskade Storsonen. Det sker på ett av bokens allra sista blad. Den bön som båda beder är Fader vår — på lapska.

Greta Hofsten:

Frälsaren

På materialvägen vid järnvägsbygget i Lillvattnets socken kommer en man gående. Han ser "litet frisk" ut. Det är Fridolf Karlsson, systerson till Spadar-Abdon i Ecksträsk. Han bär en säck som verkar nästan tom och "ändå hartnärlig omöjlig att bära". Allt för vördnadsbjudande, "ett sockenbygd som han inte ville ha ansvar för?"

Denne Fridolf är en Kristoffer, en Christoforos — en Kristusbärare. Som legendens urstarke Kristoffer dignar, när han bär Kristusbarnet — och med honom världens skuld — över floden, så tyns Fridolf av den lätta säck han bär. Den rymmer Hårds huvudskalle, som Fridolf fått på sin skovel vid utdikningen av Hästättarfarken, myren där hästar sprang ner sig under sommarbetet.

Där trampades rotehjonet Hård ner av Hästen, Didriks svarta hingst, beviset på hans mandom, fjorton år tidigare. Hård dräptes av hästen som han undsatte. Denna ilgärning såg Anna-Stava, då Didriks fästnö, i en syn, som hon tegat om i alla år. Nu hinner huvudskallen ikapp Anna-Stava. Och för läsarens ögon förvandlas Hästättarfarken till Golgata, till huvudskalleplatsen.

* * *

Fridolf är på väg med skallen till Anna-Stava, hon som är "slängd i att tagas med sånt som int går att tala om". Och nu blir det hon som får bära denna egendomliga och tunga börd, själv "litet frisk", den späddaste Kristoffer som någonsin berättats om.

Mötet mellan Hård och Anna-Stava är väl förberett. Inte bara Anna-Stava har huvudskallen hunnit ikapp (med Sara Lidmans egna ord), utan också författaren själv. Från Din tjänare hör, över Vredens barn och Nabots sten, går den väg som mynnar ut i slutsidorna av Sara Lidmans fjärde bok om Lillvattnets socken i Västerbottens inland, *Den underbara mannen*. Och Hårds offer är rätt sammanvärvat med det skuldens och försoningens mönster som bär detta väldiga romanbygge.

* * *

Den underbara mannen är inte *en* man, beteckningen är tvekydig, allra minst. Den som i romansviven först betecknas så, är den bondfångare som i Stockholm lurar av Spadar-Abdon de pengar med vilkas hjälp han ska söka rättvisa. Men så beskrivs också hans motsats, Hård. Vid sockenstämmen påminner Oljörarn Didrik om Hård, när bönderna klagar över att hjonen inte är beskedliga nog. "Hård var stursk. Det var det som gjorde honom till den underbara man han var. Hur skulle vi annars utihärda att minnas honom?"

Vad är det som Didrik knappast utihärdat att minnas? Om det berättas i Din tjänare hör. De unga karlarna har ridit sina hästar till sommarbetet. På återvägen möter de Hård, vid det laget en gammal man. Till det som byggt upp Hårds rykte hör att han är den siste som undergått spöstraff. Nu kräver ungarlarna att få se och känna på valkarna efter slagen på hans rygg. De vill få sin styrka bekräftad av hans svaghet — i en grym manbarhetsrit slier de av den värmlöse gubben hans paltor. Och vaknar ur sitt skamfyllda rus, när det oväntade inträffar: den gamle mannen börjar att gråta.

I denna skildring ljuder smärtan i Jesaja 53, kapitlet om Herrens tjänares lidande. Den sturske Hård blir lammet som förs bort att slaktas, fåret som är tyst inför dem som klipper det. Och detta bibliska eko bekräftas i den syn som Anna-Stava har och som gör henne till vittne till Hårds död. "Eller såg hon det i trone? Hur Hård lik en ogärningsman blev slagen och dräpt på det att hennes älskade skulle leva med häst och åra?" Jesus hänvisar till samma ställe hos profeten Jesaja (Jes 53:12), när han säger: "Ty jag säger eder att på mig måste fullbordas detta skriftens ord: 'Han blev räknad bland ogärningsmän'."

Tio år har gått, när Anna-Stava i Nabots sten försöker att lätta sitt hjärta inför Didrik. Det är samma dag som Didrik ser att Anna-Stava är havande med det barn som blir den älskade Storsonen, Isak Mårten.

Berättelsen om Hårds lidande och död för Häsi'n blir aldrig utsagd. Bara i Anna-Stavas tankar formnas beaktelsen och Didriks svar. "En gång föreställde hon sig att han sa: Och det här har du tigit med år efter år! Ett sockenhjon är då icke en människa för dig? Hon visste ett svar på det: *en Människoson* var Hård. Men hon tänkte att hon skulle dö om hon sa det."

Människosonen. Med denne säregne frälsare, "kvinnokarl, ljuv och trotsare av all Öfverhet", söker Anna-Stava komma tillrätta i Den underbare mannen. Och med sin egen skuld: den uteblivna beaktelsen, den begravning som Hård aldrig har fått. Hon gömmer skalen, än i sin famn, som en herde bär ett skadat lamm, än i sitt knä, så att kvinnorna sneglar som om hon vore havande igen. Men till sist är det varken beaktelsen eller begravningen som är den oupplösliga knuten. Det är själva händelsen hon inte tål: "att en hästhov i hans öppna syn blev svaret på hans kärlek".

* * *

För så tillgick det: när björkstocken, med vilken Hård sökte undsätta Hästen, brister kastar sig hästen över honom för att få fäste för hovarna. En hov trampar ner hans ansikte i myten. Därför ursäktar sig Fridolf olympligt, när han anförtror skallen åt Anna-Stava: "Underkäken fattas. Tyvärr."

Fromhet och hårdhet, ja, grymhet kämpar i Anna-Stava i denna bok som i de föregående. I Vredens barn går Anna-Stavas väg till Didrik över "försunnade döda". Det är ett underverk att Sara Lidman lyckas gestalta denna skillnad mellan Anna-Stava och Didrik: hur den "änglalika" Anna-Stavas skuld får läsaren att vändas, medan Didrik på sin väg mot fördärvet förblir egendomligt oskylldig. Anna-Stava skänker honom oskuld, låter den strömma över från sig själv till honom genom att vidga och bära sin egen skuld och *mer till*. Så ser källan ut till hennes oändliga överseende med Didrik.

* * *

Hjärtskärande träder denna Didriks oskuld fram på bokens sista sidor. Som Hård för mer än 14 år sedan räddade Didriks häst och ära, så frälser han honom nu från det yttersta fördärvet. Anna-Stava är på tiggerfärd till sin bror Ansgar, för den skuldsatte Didriks räddning. Hemma vill Didrik i ett anfall av raseri döda ungdomens rival om Anna-Stava, Ludvig, som aldrig fått ur hjärnan att hon är menad för honom. På jakt efter ett tillhygge kommer han att öppna hatten, där hustrun gömt Hårds skalle. När han berättar om detta för den hemkomna Anna-Stava, tror han sig ha haft en syn. Och han säger aningslös: "Och det värsta med honom var att på underkäkens plats hade han ingenting. Jag svimmade av fasa. Och när jag vaknade hade all mordlust lämnat mig."

Didrik som inte håller skallen för verklig, tror att Anna-Stava räddat honom. Hon har känt att han var i dödsfara och sänt honom en syn. Och på nytt återklingar i bokens slutrader Bibelns ord om Herrens lidande tjänare: "Och (du) sände det enda som förslög — denna rövarsyn ... eller vad vi ska kalla det ... *För att jag skulle få leva?*"

(Svdsvenska Dagbladet 11.3.1984)

”Vi vara alla vredens barn”

Greta Hofsten:

”Vi vara alla vredens barn” Det är Anna-Stava som talar. Och det är Sara Lidman: ”vi är alla vredens barn.” Året är 1895. Och det är nu, det är 1985 och Sara Lidman lägger sista handen vid sitt epos om Norrlands inland. Med den i föl utkomna romanen *Järnkronan* avslutas berättelsen om vad som hände i Liljvattnets socken, när den nya tiden fann vägen dit, från Sverige och dess brohuvuden vid den norrländska kusten.

Vad händer i denna roman del? Hur gick det med Didrik och Anna-Stava, hur artar sig Storsonen, Isak Mårten, fick Hårds skalle namn och upprättelse och vila i vigd jord, fästning i jord? Hur ser till sist mönstret ut, när bitarna fallit på plats?

Bitarna har inte fallit på plats och mönstret är inte avslutat. När vi går ut ur romanen, går vi ut ur ett stycke liv som pågår. Ett föl reser sig på darrande ben och en son ska återigen födas. Och allt är rörelse, uppbrrott, vidare västerut, ”oppåt mark”. Som en motvillig förtrupp tvingas kursdrabbade hemmansägare längre upp i skogarna för att finnas på plats med häst och yxa, när timret ska tas ur kronoskogarna.

Jernbanan är färdigbyggd och stationshuset på plats, som ett snitt av glänsande järn skär spåret genom öppnade marker. Priset blev högt: fiendskap mellan nära anförvanter, raden av exekutiva auktioner, skam och nöd. Och, som de gamla envisades: mark och luft hämnades, o-åren följde på varandra och ökade nöden. Tjugofem år har gått sedan Storsvagåren sextiosju-sextioåtta. Igen tar hungern de barn vars livsvilja inte är stegrad till ursinne.

Sjutton år men mer än ett sekel

Mycket är märkligt i denna berättelse om livets rot, som är vreden — denna tanke från Jacob Böhme som går som ett ledmotiv genom hela verket. Erotiken som slår gnistor mellan kvinna och man, unga som gamla, på en gång hänförelse och ousinlig plåga. Människans kraftmätning med de väldiga rymderna, så höga att tyngdkraften knappast förmår hålla henne kvar vid jorden. Ordet som skapar samhörighet människor emellan, språket som hävdar ordning men också skiljer människan från delaktighet med allt levandes "sambett", från de meddelanden som träd, vatten, björn, ekorre och kråka utväxlar med varandra. Och bygdemålet, det som Sara Lidman gjort hela Schwärje delaktigt av, "ett sätt att *orda* där språket inte meddelade tankar utan bara förstärkte samvaron, inte olikt husdjurens sätt att stånagas eller slickas." De bofastas motsvarighet till det vildas sambett.

Vid allt detta kan man dröja. Märkligast är ändå något annat: från Din tjänare hör, över Vredens barn, Nabois sten och Den underbara mannen till Järnkronan skildrar Sara Lidman ett skeende som sträcker sig från 1878 till 1895. Sjutton år. Didrik, tjugeott år när berättelsen börjar, ska nu fylla tretioåttå. Spontant minns man inte böckerna så. Spontant skulle man säga att romansviten skildrar en epok, ja, mer än så. Kvar i minnet står en skildring som tar sin början i skapelsens gryning och sträcker sig fram till dagens Norrland och Sverige. Detta är ett underverk.

Så blir ändå ett mönster tydliggjort. Det är kolonialiseringens och exploateringens mönster, giltigt i Sverige, så ock i Sydafrika, ja, på alla kontinenter. När Didrik återvänder från fängelsemånaderna i sitt Pretoria, från Stockholm, är han, den forna byahövdingen, inte olik en lurad hemlandsledare som glimtvis förstått att apartheidregimens löften inte är vatten väda, att "vi hava en dålig överhet". Det är nybyggaren, pappa Märten, som uttalar de orden. Och i dem ligger hela Norrlands vrede samlad. Den vreden gör berättelsen om Jernbanebygget till ett politiskt romanverk.

Mark och luft hämnas

Hur går nu denna oerhörda förtäring till, den som pressar samman mer än hundra år till bara en del av en människas levnad? En del av svaret är förborgat i skapandets hemlighet, nedanför vakenskap och planering. Om det har Sara Lidman själv vittnat. Men något kan kanske ändå utsägas.

Språket är en del av svaret, detta bygdemål vars "talesätt, predikoslammor, ramsor" förmedlar kontakt med ursprung och myt. Själva utsnittet av tid, dessa sjutton år, är en annan del. Romansviten börjar med födelsen av en vision — drömmen om Jernbanan. Moderniseringen av Sverige gick med svindlande hastighet under årtiondena före sekelskiftet. I augusti 1894 invigs stambanan genom övre Norrland.

Lilvattnet före järnvägsbygget var inget paradiset, villkoren var obegripligt hårda, "livets fulla pris" skyhögt. Ändå gick en oskuld förtorad med bygget, "sambettets" oskuld, "detta ordlösa, lugna hjärta". Därför blir spåret, järnvägsspåret, i Anna-Stravs oavsiktliga felsägning "säret" — det sår som järnvägen skurit i jungfruig mark. Och det är denna förhust av den vilda oskulden som för oss fram till nutid. Så att när Didrik i sin fängelsecell, under sitt ständigt pågående inre försvarstal, drar sig till minnes gumnormas tal om mark och luft som hämnas, då minns man också Sara Lidmans vrede vid den stora översvämningen i älvdalarna: mark och luft och vatten hämnas de brutala kalhugningarna. Här som i andra utnyttjade delar av världen.

Styrka och svaghet

När järnbanan öppnar det västerbottniska inlandet för de ekonomiska intressena i omvärlden, drivs samtidigt odlarna från sin mark, flyttlassen rullar. Som om dessa bönder inte hade rötter som andra, vore mera lockade att röra på sig än andra. När uppodlingsprocessen avslutats femtio år senar, går flyttlassen söderut, inte mot väster. Övertaliga småbrukare, skogsarbetare och gruvkarlar lockas igen med guldkantade löften — efterkrigstidens baggböleri!

När de sjutton år, som Sara Lidmans romanverk omfattar, synliggör Norrlands hela moderna historia, så är det därför att krafterna i denna utveckling bokstavligen får gestalt. Och talande gestalt — "I Norrland hava vi ett Indien!" säger jägmästare Bredfeldt. Då flammar kronkolonin Norrland upp som i ljuset av en bländande blixt.

Nationell utvecklingsoptimism och bondefutöfastehet, lutherisk frejdighet, stegrad till lättsinne och högmood, och läsarfornhet med näring från Arndt, hästens kraftfulla otålighet och kons tåliga förröjsamhet — dessa motsatser är gestaltade i Didrik och Anna-Stava. Också styrka och svaghet?

Nej, här är ingenting entydigt. Hos Didrik och Anna-Stava och mellan dem växlar styrka och svaghet. På ett märkligt sätt förblir Didrik — tvärs igenom fallissemang och fängelsestraff — gossekaren, drömmaren med blandning av överdåd och ömtålighet. Också egendomligt oskuldfull. "Ett föl ... i andligt avseende ...", säger predikanten Zakri och avser att förtala honom. Men så har Anna-Stava i sin ungdom sett Didrik, som "ett föl i andligt avseende" Och jublet stiger inom henne: "Didrik du min levnads föl!" Och läsaren vet att den hemkommande Didrik ska bli motfagen och än en gång godkänd, anannnad.

Den tid som romanen omfattar är för Anna-Stava havandeskapets nio månader. Och med barnet växer styrkan i henne, här ter hon sig igen, den ömtåliga, den av broder och brudgum skyddade, förfärande stark. Som en gång den grymma bruden, vars väg till Didrik "var kantad av försunnade döda." Därför kan hennes röst blandas med Sara Lidmans egen: "Vi vara alla vredens barn." Vreden — livets rot.

Gustaf Wingren:

Sara Lidman är en människa med rot, hon förblir fäst vid marken där hon föddes. Därför lever hon på rotmänniskornas villkor: att inte kunna glömma. De kan fara jorden runt, bli berömda, ge ut böcker på många språk. Men varje dag livet ut drar det ett flimmer av minnen genom dem, en stenig väg, några träd med sus i kronorna, ett vatten som porlar. Allt detta från en enda plats, en liten, obetydlig ort. Och mitt i bruset från naturen minnen av människor som talar dialekt, det sanna, det uppriktiga språket.

För Sara Lidman är det Missenträsk. Det finns inte en sten i omgivningen som är stum för henne, allt talar, allt vittnar om de människor som levde här. Deras öden har hon i sitt inre burit på under alla de år då hon irrade omkring i Sveriges centrum, student, författare, debattör. Dessa människor stannade kvar, de släpade på bördorna av Didriks skuld, de gjorde det under kroppsarbete, utan den förgyllning som kulturlivet skänker sina utövare. Sara Lidman fick bli ensam om att vara privilegierad.

Till slut blev det outhärdligt. Vindarna från Missenträsk kallade på henne. Kom hem! Och hon var lydig. Hon bosatte sig i det hus där Anna-Stava varje morgon brukade öppna fönstret med tack till Gud för den nya dagen. Där satte hon igång arbetet med sitt fantastiska romanbygge, det som skulle bli hennes bidrag till bärandet av hembyns gemensamma börda. Nu är bygget färdigt, nu vet vi vad det handlar om.

* * *

Rotmänniskan Sara Lidman skriver om det som är hennes hembygd men hon gör det utan nostalgi. Det sentimentala tonfallet letar vi förgäves efter. Rösterna talar i vrede, i en sorts raseri inför det faktum att allting idag är på samma sätt som det var när Didrik började. Vi låter nu som då de mest missgynnade människorna få förbli de mest missgynnade. Det finns ett centrum där vinster hopas och det finns en periferi där naturtillgångar ödelägges. Vinsterna uppkommer just genom ödeläggelsen. De missgynnade i periferin får ha det som förut.

Domänverkets metoder idag är ett hot mot livet i glesbygden. Denna Sara Lidman, som sänder ut sin roman till oss era dagen, hon går nästa dag till attack mot myndigheterna behandling av de fjällnära skogarna. Och hennes handling är båda dagarna densamma: hon vill värna om livet i en missgynnad bygd.

Hon vet att politikerna inte kan agera annorlunda än de gör, de är piskade av det ständiga kravet på ekonomisk tillväxt. De ville helst värna om livet men de kan inte. Så snart de får politisk makt blir de fångar under tillväxtens lag. Detta gäller universellt. Såsom vi svenskar behandlar Norrland, så behandlar den industrialiserade delen av världen våra fattiga medmänniskor på det södra halvklotet. Sara

Lidman vet hur stenhårt motståndet är men hon tiger icke. Hon slår ur ett underläge, hon talar i ursinne utan att äga makt.

* * *

Det var makt Didrik ägde, han var Ordföranden med pengarna. Detta blev hans olycka. Han ville hjälpa Norrland men han gjorde det på fiendens villkor och förvandlades alltså till ett verktyg åt andras makt. Jernbanan invigdes men i tåget satt Didrik med handklövarna på.

Anna-Stava är människans utan makt, hela tiden tvivlande inför högmodes väg och därför oskadad när katastrofen kommer. Maktlösheten i periferin är den enda livsform som står henne till buds och hon bejakar den med självklart tålmod. Hon har den suveränitet som maktlösa människor ofta har. Hon har aldrig tävlat om makten. Alltså är hon obeseegrad. Det finns ett inslag av sarkasm och spetskhet i hennes tålmod.

Denna spetska hållning, uppförstord till ursinnig kamplust, är det som präglar Sara Lidman, det ger färg åt allt vad hon gör. Hon väljer frivilligt det maktlösa livet i Missenträsk, därifrån talar hon till oss.

Sverige är alltså Gustav Vasas tid ett land där centralmakten i riket har avvärjt de olika landskapens försök att skaffa sig egen makt på Stockholms bekostnad. Skåne och Norrland är båda i detta nu fattiga på egna beslutsfunktioner när det gäller ekonomiska ting. Politikerna kan inte ändra på detta. Men vi kan ställa oss ute i periferin och ropa i protest därifrån. Så gör Sara Lidman, medvetet väljande platsen i utkanten.

Man frågar sig kanske kritiskt vad hon åstadkommer för praktiska resultat med ett sådant val av plats. Den som vill ha politiska svar på den frågan — "realpolitiska" som det heter — har inte förstått ett ord av Sara Lidmans romanverk. Det var just detta sätt att resonera om resultatet som var Didriks grundläggande missstag. Faktiskt och reellt är Norrland ett annat Norrland när Sara finns där, mitt inne i ödebygden, än det skulle vara ifall hon nu, omvärd av kultursmitten, bodde i Stockholm. Hon fungerar idag som en levande del av den norrländska bygden.

* * *

Men i grunden är den trubbigt praktiska frågan fåfång och meningslös. Sara Lidman är en människa med rot och hon måste leva av den sav som roten ger. Alltså lever hon i Missenträsk. Därav får hennes verk sina konstnärliga kvaliteter — såsom alltid när kärlek är med och eldar på.

Dessa kvaliteter kommer förmodligen att framträda klarare efterhand som åren går. Den dramatisering som nu görs bidrar säkert till att bilderna av vredens barn fäster sig med ännu större skärpa på våra nädhinnor. Så gick det med Vilhelm Mobergs utvandrare. Spadar-Abdon, Didrik, Anna-Stava, Hårdingen och alla de andra är oss ännu närmare. De stannade kvar, de drog inte bort, de tillhör oss.

(*Sydsvenska Dagbladet* 13.4.1985)